

Slovensko-nemška jezikovna meja na področju Radgone v Dajnkovem času

Vincenc Rajšp

Slovenski inštitut na Dunaju, A 1010 Wien, vincenc@rajsp.si

Prispevek predstavlja slovensko-nemško jezikovno mejo na področju Radgone in Slovenskih goric na zemljevidih s konca 18. in v prvi polovici 19. stoletja ter mejo med Sekovsko in Lavantinsko škofijo od cesarja Jožefa II. do Slomškovega prenosa sedeža lavantinske škofije iz Šentandraža v Maribor leta 1859.

Ključne besede: Peter Dajnko, škofijske meje, narodnostne meje, kartografija

Der Beitrag bespricht die slowenisch-deutsche Sprachgrenze im Raum Radgona und Slovenske Gorice, wie sie auf den Karten vom Ende des 18. und der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts dargestellt sind. Ebenso diskutiert wird die Grenze zwischen den Diözesen Seckau und Lavant aus der Zeit zwischen der Herrschaft von Kaiser Josef II. und der Verlegung des Bischofssitzes der Diözese Lavant von St. Andrä nach Maribor im Jahr 1859.

Schlüsselwörter: Peter Dajnko, Diözesengrenzen, nationale Grenzen, Kartographi

Uvod

Peter Dajnko (1787–1873) je živel v zelo burnih časih, in sicer najprej v Svetem rimskem cesarstvu, po letu 1804 v Avstrijskem cesarstvu in po letu 1867 v Avstro-Ogrski. Doživel je vladavino petih cesarjev iz habsburške družine – rodil se je v času cesarja Jožefa II. (cesar med letoma 1765 in 1790); njegovo zgodnje otroštvo sta zaznamovali vladavini cesarja Leopolda II. (cesar med letoma 1790–1792) in zadnjega cesarja Svetega rimskega cesarstva Franca II., ki je leta 1804 razglasil Avstrijsko cesarstvo in nato vladal kot Franc I. do svoje smrti leta 1835; do konca pomladi narodov je bil cesar Ferdinand I. (2. decembra 1848 se je odpovedal prestolu), ki ga je nasledil osemnajstletni letni nečak Franc Jožef I. (vladal je med letoma 1848 in 1916), ki je bil zadnji Dajnkov cesar. Dajnko je živel tudi v dveh škofijah – do leta 1859 v Sekovski s sedežem v Gradcu in nato v Lavantinski s sedežem v Mariboru. Gradec je imel v Dajnkovem času šest škofov: Jožef III., Adam grof Arco (1780–1802), Janez VI., grof von Waldstein-Wartenberg (1802–1812), Simon Melchior de Pretis (1812–1823) kot apostolski vikar, Roman/ Franz Xaver Sebastian Zängerle (1824–1848), Jožef IV., Othmar von Rauscher (1849–1853), nato je bil nadškof in kardinal na Dunaju, ter Ottokar Maria grof Attems (1853–1867), ki je za Slovence pomemben, ker je kot prvi

sekovski škof pridigar slovensko. V Lavantinski škofiji je bil Dajnko Slomškov in Stepišnikov duhovnik.

Peter Dajnko je študiral teologijo v Gradcu (1808–1814) v času, ko so se zaostрили odnosi med cesarjem Napoleonom in Papežem Pijem VII., ki je bil v noči med 5. in 6. julijem 1809 aretiran in prisilno priveden v Francijo – konfiniran je bil v Savoni (Šumrada 2021: 47) in leta 1812 v dvorcu Fontainebleau. Ustanovljene so bile Ilirske province (1809–1814) in velik del Slovencev s Kranjsko, delom Koroške in Goriško je po schönbrunski mirovni pogodbi prišel pod francosko oblast (Melik 1986: 424). Leta 1800 so se začela prizadevanja za ustanovitev »slovenske škofije« (Windisches Bistum), ki so se uspešno zaključila v petdesetih letih 19. stoletja, ko je škof Anton Martin Slomška leta 1859 prenesel škofijski sedež iz Šentandraža v Maribor (Rajšp 2006: 343). Načrt preoblikovanja škofijskih meja v Notranji Avstriji je leta 1804 predvideval tri škofije, in sicer na Koroškem s sedežem v Celovcu, na Štajerskem pa nemško s sedežem v Gradcu in slovensko s sedežem v Mariboru (»iz finančnih razlogov« sta se omenjala tudi Ptuj in Celje). Pogajanja so bila najbolj intenzivna prav med Dajnkovim študijem v Gradcu (1808–1810), vendar pa je »slovensko rešitev« takrat preprečila vojna s Francijo. Dajnko o tem ni bil neposredno informiran, verjetno pa je kaj izvedel pri Primicu, ki je bil blizu Jožefu Jüstlu (Josef Alois Jüstel, (1765–1858), duhovnik in politik, po rodu iz Litoměřic na Češkem, v letih 1798–1814 direktor licejske knjižnice v Gradcu), enemu izmed visokih uradnikov, ki so zagovarjali ustanovitev slovenske škofije zaradi izobraževanja Slovencev. Graški škof Waldstein-Wartenberg je takrat nagovarjal vplivne uradnike, da bi se Lavantinska škofija ukinila in bi celotna Štajerska prišla pod eno škofijo. Cesarjev svetovalec (Staatsrat) in kabinetni svetnik duhovnik Martin pl. Lorenz pa je tako rešitev odsvetoval. Zavedal se je, da bi z ukinitvijo Lavantinske škofije in ustanovitvijo velike štajerske škofije v celjskem in mariborskem okrožju začelo primanjkovati duhovnikov z znanjem slovenskega jezika. Lorenza so podprli tudi vsi ostali svetovalci. Cesar je zato zavrnil predlog škofa Waldstein-Wartenberga in celotne Štajerske ni združil v eno škofijo, čeprav so se v graškem guberniju (višja upravná enota v stari Avstriji) pojavljali strahovi, da bo delitev na slovensko in nemško škofijo delovala politično razdruževalno (Bastgen 1914: 102). Preureditev notranjeavstrijskih škofij zaradi vojne s Francozi ni uspela.

Dajnko je doživel drugo prizadevanje za preureditev Lavantinske škofije konec dvajsetih let, ki prav tako ni uspelo. Leta 1827 je graški škof Roman Sebastian Zängerle nasprotoval »slovenski škofiji«, ker se ni želel odpovedati Slovenskim goricam, medtem ko je lavantinski škof Ignacij Zimmermann zagovarjal slovensko škofijo za mariborsko in celjsko okrožje (windische Dözes) s sedežem v Mariboru (Bastgen 1914: 289). Ideja Slovenske škofije (windisches Bistum) s sedežem v Mariboru je bila uresničena 1. septembra leta 1859. Župniji Dajnkove

kaplanske dobe sta bili razdeljeni med dve škofiji. Mestna fara Radgona na levi strani Mure, kjer je bil Dajnko kaplan v letih 1816 in 1831, ki je obsegala tudi slovenski radgonski kot, je pripadla Sekovski škofiji, fara Sv. Petra (danes Gornja Radgona) na desni strani Mure, kjer je opravljal službo kaplana leta 1815 in 1816 pa je pripadla Lavantinski škofiji, prav tako tudi Velika Nedelja, kjer je bil Dajnko župnik od leta 1831 do smrti leta 1873.

Dajnko se je med študijem v Gradcu srečal z intenzivnimi prizadevanji za uveljavitev slovenskega jezika v javnosti. Znana je dejavnost Janeza Nepomuka Primica, ki je leta 1810 v Gradcu ustanovil prvo slovensko znanstveno društvo *Societas slovenica*. Primic je bil pobudnik za ustanovitev slovenske katedre na graškem liceju. Cesar Franc I. je njegovo prošnjo (Vorschlag zur Errichtung einer slowenischen Lehrkanzel) odobril julija 1811. Pouk slovenskega jezika je bil namenjen jezikovnemu izobraževanju duhovnikov in uradnikov:

[...] v: a) verskem in estetskem ter b) naravnozgodovinskem in kmetijskem smislu. Duhovnik kot pravi ljudski učitelj bi naj preprostega človeka seznanjal z višjimi idejami verskih in državljskih dolžnosti [...] bodoči uradnik, navdahnjen s plemenitim načelom *Fiat justitia, pereat mundus* pa naj bi na svojem položaju s strogim izvajanjem pravičnosti deloval za skupno dobro države. (Karničar 2021: 11).

Takrat je bila slovenščina prvič zapisana/imenovana *slowenisch* in ne *widisch*. Slovenska inteligenca takrat ni bila osamljena v jezikovnih prizadevanjih, saj je imela podpornike med visokimi uradniki, predvsem duhovniki. Duhovnik in doktor teologije Josef Alois Jüstel je kot ravnatelj graške licejske knjižnice v njej zaposlil Primica, nato pa je kot gubernijski šolski referent za Štajersko podprl Primičevo vlogo za slovenska predavanja na graškem liceju (Šumrada 2021: 96–97).

Slovensko-nemška jezikovna meja na Štajerskem

Slovensko-nemško jezikovno mejo na Štajerskem je prvi predstavil Žiga Herberstein (Sigismund Freyherr zu Herberstein Neyperg und Guetenhag /= Hrastovec/) v nemški izdaji *Moskovskih zapiskov* (Herberstein 1557). Slovenski jezik je označil za slovanski govor; imenoval ga je *slauonisch*, po nemško *windisch*, poimenovanje *sclauonisch* pa je označil za nepravilno. Tak jezik govorijo Dalmatinci, v Bosni, Hrvati, Istrijani, razteza se ob Jadranskem morju do Furlanije, na Krasu, govorijo ga Kranjci, Korošci ob Dravi, prav tako Štajerci štiri milje pod Gradcem ter ob Muri do Donave. Imenuje tudi druge Slované, med njimi Slováke (die Winden) med reko Váh in madžarskim govornim področjem na Ogrskem. Slovanska govorica sega do Carigrada, tako govorijo tudi Makedonci,

in nedaleč od Krakova ob reki Tyra (Dnister, Nistru) do Črnega morja ter naprej do reke Dnepr (Herberstein 1557: B 1).

Nato se slovensko v Nemščini pojavi na zemljevidih. V nemški izdaji Ortelijevega atlasa (Ortelius 2007) je objavljen zemljevid Wolfganga Lazia *Austriae ducatus chorographia*. V spodnjem delu karte je narisana pokrajina med rekama Muro in Dravo, zemljevid pa prikazuje tudi del Koroške in Štajerske. Na desni strani je zapisano krajinsko ime Windischpuchl (Slovenske gorice). Na levi strani reke Mure je zapisano mesto Rakerspurg (Radgona), na desni strani pa so vpisani Mureck (grad Cmurek) ter gradovi Gutenhag (Hrastovec), Wurmberg (Vurberk), Vatsch (Svečina) ter mesta Marburg (Maribor), Pettau (Ptuj), Fridau (Ormož), Zum Suntag (Velika Nedelja), Negaa (Negova) ter Lutenburg (Ljutomer).

V atlasu je tudi zanimiv zemljevid *Slavoniae, Croatiae, Carniae, Istriae, Bosniae [...] nova descriptio*, katerega avtor je Avgustin Hirschvogel (1503–1553), ki obsega skoraj celotno slovensko ozemlje (Ortelius 2007: 41) in sega na severu preko reke Drave do sredine Slovenskih goric ter do Ljutomera (Lutenburg). Hirschvogel je prišel iz Nürnberga in je živel v letih 1536–1543 v Ljubljani (prim. WGW: Augustin Hirschvogel), tako da je geografski prostor dobro poznal. Na Dolenjskem je zapisal krajinsko ime Windische Mrck (Slovenska marka). Dragocen je tudi opis zemljevida (Ortelius 2007: 158), ki pojasni razširjenost slovanščine. Zapiše, da se slovanski jezik (*sclauonische Sprach*), ki ga nekateri imenujejo *windische* in po latinsko ilirski (*bei den latinis Illirica*) razteza od Jadranskega do Severnega morja, govorijo ga v Dalmaciji, Istri, Bosni, na Moravskem, na Češkem, dalje Lužičani, Šlezijci, Poljaki, Litvanci, Prusi, ki bivajo v Skandinaviji, Rusi, kakor daleč seže njihova oblast, Bolgari in v okoliškem prostoru vse do Carigrada, tako da je zelo v rabi pri Turkih.

S tem, ko se je Primož Trubar v prvi slovenski knjigi »podpisal« kot »gestelt durch Philopatridum Illiricum« = sestavil rodoljub ilirski, lahko iz gornjega

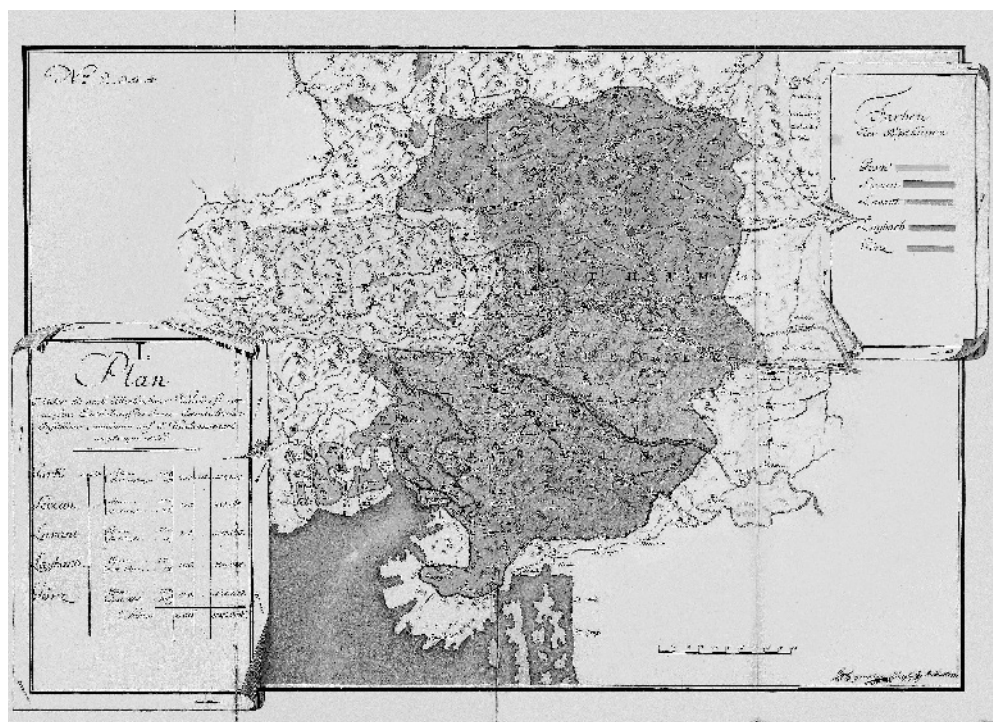
opisa izluščimo, da pomeni ilirski jezik in windische Sprache isto, da se je Trubar označil za Slovenca z latinsko in nemško besedo, saj je slovenski jezik v nemščini imenoval windische Sprache in je svoje prvo knjižno delo poimenoval *Catechismus in der windischen Sprach*.

Oznaki *Slovenske gorice* in *Slovenska marka* v tem atlasu prvič kartografsko prikažeta prostor, na katerem se govori slovenski jezik, o katerem so pisali Herberstein, Primož Trubar in Adam Bohorič. Atlas seveda ni natančno predstavil slovenske meje v 16. stoletju. Prvič je bila jasno določena in kartografsko prikazana šele na zemljevidih, ki jih je celovski škof Auersperg pripravil po naročilu cesarja Jožefa II. – gre za priloge k načrtu nove razmejitve notranjeavstrijskih škofij. Širša javnost teh zemljevidov ni poznala, dostopni pa so bili dunajskim uradnikom, ki so se skoraj sedem desetletij ukvarjali z administrativno določitvijo nemško-slovenske jezikovne meje.

Cesar Jožef II. je 12. junija 1782 z dvornim dekretom imenoval krškega škofa Jožefa Franca Antona Auersperga za komisarja za preureditev škofijskih meja v Notranji Avstriji. Navodila za preureditev škofij so določala, da (1) morajo imeti škofije sedež v Notranji Avstriji, (2) se morajo po možnosti ujemati z deželnimi mejami in (3) mora biti vsaka škofija zaključena celota. Pomembno je bilo tudi navodilo, naj nove škofijske meje po možnosti upoštevajo tudi jezikovne meje (Rajšp 1999: 348). Dunajski dvor (država) je prvič upošteval jezikovno mejo kot pomemben dejavnik pri vzpostavljanju administrativnih meja. Ohlapno navodilo, da se to upošteva »po možnostim«, je sicer omogočilo oblikovanje novih škofijskih meja, ki se niso vedno ujemale z deželnimi in jezikovnimi mejami. Na slovenskem govornem področju je npr. Lavantinska škofija imela sedež na Koroškem, vključevala pa je tudi del Spodnje Štajerske. Krški škof Auersperg je za Koroško ugotavljal, da ni mogoče primerno načrtovati mejnih črt med župnijami, ker so jezikovno mešane, kljub temu pa si je prizadeval ustvariti natančno jezikovno sliko v svoji škofiji. Škof »upošteva vse za dušnopastirsko delo merodajne teritorialne enote. Najmanjša enota, za katero imamo na razpolago podatke o številu prebivalstva in o njegovem vsakdanjem jeziku, je predjožefinska fara, vikariat ali kuracija« (Domej 1999: 365). Sestavil je pisne sezname in naročil izdelavo zemljevidov z vrisano nemško-slovensko jezikovno mejo na Štajerskem in Koroškem. Na Štajerskem ni bilo veliko težav, zato je v dveh izmed treh načrtov predlagal razmejitev med Sekovsko in Lavantinsko škofijo glede na jezikovno mejo. Po njegovi statistiki sta bili označeni za slovenski mejni župniji v graškem okrožju Mureck/Cmurek (2.959 prebivalcev) in Radkersburg/Radgona (3.347 prebivalcev), v mariborskem okrožju pa Leutschach/Lučane (4.544 prebivalcev), Gamlitz/Gomilica (3651 prebivalcev), Ehrenhausen/Arnež (563 prebivalcev), Apače (3.499 prebivalcev), Sv. Peter (Gornja Radgona) z lokalijo Sv. Marije Magdalene

(Kapelski vrh) (5.535 prebivalcev). Na karti so bile te župnije dodeljene »slovenski« Lavantinski škofiji.

Po prvem načrtu naj bi škofijska meja potekala na Štajerskem po nemško-slovenski jezikovni meji, vključevala pa bi tudi koroški del škofije. V tem primeru bi bilo v Notranji Avstriji pet škofij: Krka (Gurk) s sedežem v Celovcu, Seckau s sedežem v Gradcu, Lavantinska s sedežem v Celju, Ptuj ali Mariboru, Ljubljana in Gorica. Škofu Aueršpergu je bil najljubši tretji predlog, po katerem bi bilo na tem področju osem škofij s sedeži v Gradcu (Seckau), Leobnu, Celju, Celovcu (Krka - Gurk), Beljaku, Ljubljani, Gorici in Trstu. Sekovski škofi pa se niso hoteli odpovedati Slovenskim goricam, zato ni bil dosežen končni dogovor.

Prvi natisnjen zemljevid, na katerem je bila vrisana jezikovna meja na Štajerskem in Koroškem, je izšel leta 1792 v atlasu *Der mittlere Theil von Untersteiermark oder der Marburger Kreis* (Kindermann 1789–1797). Danes ne vemo, kako je Kindermann pridobival podatke o narodnostni meji, ki na zemljevidu Slovincem ni bila naklonjena, saj so na nemški strani ostali Arnež in Lučane ter južno od Mure tudi Marija Snežna (Velka), Mura pa je postala mejna reka pred Apačami; Radgona in Radgonski sta ostala na nemški strani.

Kartografsko zanimanje za slovensko-nemško jezikovno mejo na Štajerskem je oživel v štiridesetih letih 19. stoletja, ko je bila ponovno zarisana na zemljevidu *Slovanský zeměvid* v knjigi *Slowanský Národopis* (Šafařík 1842). Šafaříkov zemljevid je pomemben zaradi realno zarisane slovensko-nemške narodnostne meje – podatke za jezikovno mejo so mu po posredovanju Matije Čopa poslali Anton Martin Slomšek, Matija Majar in Valentin Stanič. Slovaški protestant Pavel Jozef Šafařík je uporabljal zemljepisno lastno ime *Slovenci* in je vse slovenske kraje zapisal v slovenščini – Dajnkova Radgona je na zemljevidu del slovenskega jezikovnega prostora.

Jezikovno karto z vrisanim slovensko-nemškim obmejnim jezikovnim prostorom je izdelal tudi nemški protestant Karl Bernhardi (1843). Na zemljevidu nemških narečij *Sprachkarte von Deutschland* je zarisal zunanje meje nemškega govornega prostora – podatke o slovensko-nemški jezikovni meji na Koroškem in Štajerskem je pridobil od Šafaříka.

Bernhardi je opravil pomembno in pionirsko delo, saj je bilo v njegovih časih malo podlag in zato skoraj nemogoče pripraviti karte z zanesljivimi jezikovnimi ali narodnostnimi mejami. V nemški znanstveni reviji *Deutsche Vierteljahrschrift* (DVS 1840) beremo o prepletenosti slovanskih ljudstev in Nemcev, na jugu do Jadranskega morja in na vzhodu do Rusije in Turčije: »Wer will hier die Gebiete scheiden, eine Gränzlinie ziehen? Es ist rein unmöglich.«¹ (DVS 1840: 82) To je še posebej veljalo za nemško – slovensko mejo, čeprav Slovenci v članku sploh niso omenjeni. Vključeni so v skupino južnih Slovanov – skupaj z Bolgari, Srbi in Bosanci, ki jih imenuje Ilire (Illyrier), ki segajo na Kranjsko in Štajersko. O Bernhardijevi karti so razpravljali takrat pomembni časopisi, med njimi augsburška *Allgemeine Zeitung* in *Oesterreichische Blätter für Literatur und Kunst* (OeBLK 1846: 561). Avtor (ni podpisan) je v članku *Die Deutsche Sprachgrenze in Südosten der Steiermark*² zapisal, da je karta vzbudila pozornost tudi na »našem področju, ker je ponovno opozorila na različnost, ki, tako kot v drugih alpskih deželah, obstaja že več kot 12 stoletij«. Pisec članka misli, da Bernhardijeva meja ni zanesljiva. Kot veliko pomanjkljivost navaja, da ni označeno nemško prebivalstvo v spodnještajerskih mestih. Za podeželje je podrobneje opisal razmere v Nasovi (Nassau). Vas je označil kot jezikovno mešano, čeprav, kot priznava, leži na slovenskem jezikovnem območju. Cerkvoupravno je del nemške fare Apače (Abstall), v kateri vsake štiri tedne poteka slovensko bogoslužje. Avtor članka je zapisal, da so vaščani Nasove Nemci, ki so v veliki meri prevzeli slovenski (windischen) dialekt, ker so večinoma vinogradniki, Slovenke (windisches Weib) pa se na to delo bolje spoznajo kot Nemke. Nemški kmetje v vasi se radi poročajo s Slovenkami, ker običajno dedujejo tudi dele vinogradov.

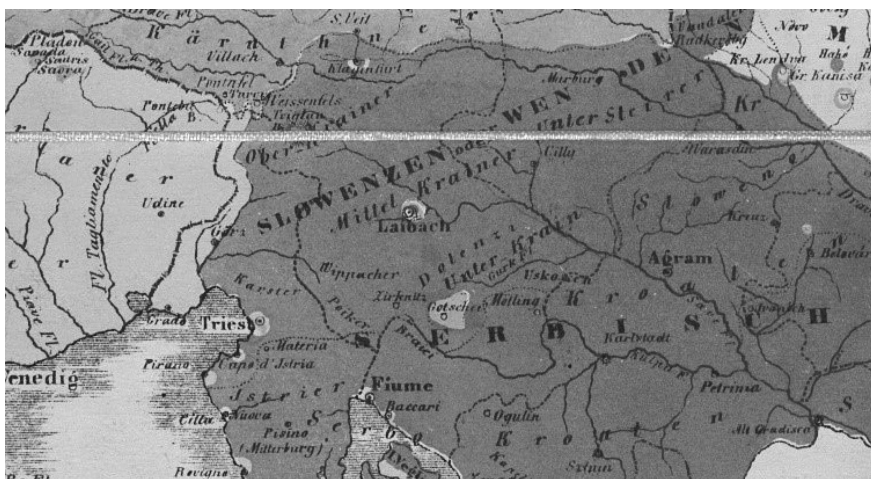
¹ »Kdo bi lahko tukaj ločil področja in potegnil meje? To je popolnoma nemogoče.« Prevod: V. Rajšp.

² »Nemška jezikovna meja na jugovzhodu Štajerske.« Prevod: V. Rajšp.

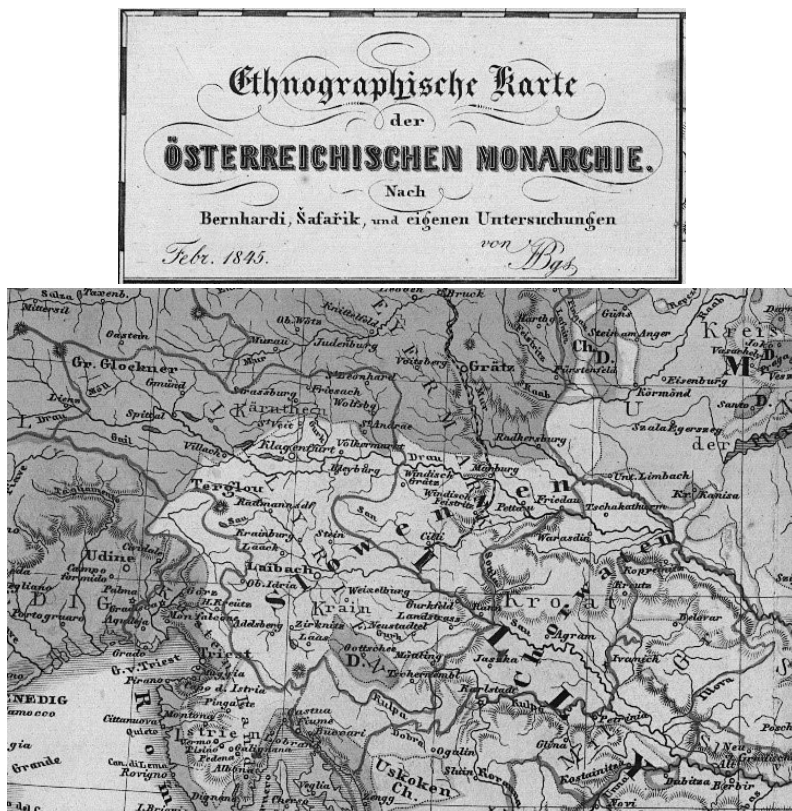
Pisec članka je svoje razmišljanje zaključil s trditvijo, da slovenske matere v družinah sčasoma vsilijo tudi slovenski jezik (AZ 1844: Nr. 270).

Leta 1845 je Wilhelm Sticker objavil knjigo o razširjenosti Nemcev. Za Kranjsko omenja nemški otok Kočevsko, kjer govorijo frankovsko (fränkische) narečje in se tudi po noši razlikujejo od Slovencev. Sticker je predstavil jezikovno mejo na Koroškem, ki teče med nemškim mestom Beljak (Villach) in slovenskim Celovec (Klagenfurt), nadaljuje pa se severno od Drave (krajev ne navaja) do mesta Radgona (Radkersburg). Sklicuje se na gornji članek *Allgemeine Zeitung* in meni, da je nemško jezikovno področje večje, kot ga je začrtal Bernhardi. Po »novem« naj bi tekla meja od Šentilja do Cmureka po reki Muri, mesti Maribor in Ptuj pa je označil za nemška otoka. Nasprotno kot *Allgemeine Zeitung* je označil Nasovo za slovenski kraj, med nemške kraje pa je uvrstil Lokavec, Vratji Vrh (Frattenberg), Žiberce (Seibersdorf), Žepovci (Schöpfendorf) itd. (Sticker 1845: 9). Druga izdaja Bernhardijeve karte (1849), ki je ni več urejal Bernhardi sam, je upoštevala Stickerjeve pripombe. Nemški obmejni kraji na karti niso označeni, so pa za nemška označena mesta Maribor in Ptuj na Štajerskem ter Celovec na Koroškem prav tako pa je tudi Radgona priključena nemškemu govornemu področju.

Zanimiv je tudi zemljevid z opisi, ki je izšel v Pešti (Haeufler 1846). Mesto Radgona se nahaja na slovenskem govornem območju, del prekmurskih Slovencev do St. Gotharda (Monošter) (krajevna imena niso zapisana) imenuje *Vandalen* (druga polovica Prekmurja je pobarvana kot madžarsko govorno področje), Slovence na Kranjskem, Štajerskem, Koroškem in Goriškem pa imenuje *Slowenzen* ali *Wende*. Poimenovanje *Slowenzen* je prvi tak nemški zapis za Slovence na nekem zemljevidu.

Leta 1845 je nastal zemljevid *Ethnographische Karte der Österreichischen Monarchie*. Kot vir zanjo sta navedena Bernhardi in Šafařík, vendar pa ni sledila njuni slovensko-nemški jezikovni meji na Štajerskem. Radgona je na nemškem govornem področju, zanimivo pa je, da za poimenovanje Slovencev ne uporablja nemške oblike Winden ampak le *Slowenzen*. Karta je bila zelo pomembna za prepoznavnost Slovencev, saj je izšla v takrat najbolj znanem atlasu *Physikalischer Atlas* (Berghaus 1848: Nr. 10). Na zemljevidu je tudi Tabla narodov (*Völker – Tafel*), v kateri so Slovenci zapisani kot *Slowenzen (Winden)* v skupini 4. *Ilyro Serben* skupaj s Srbi in Hrvati. Navedeno je, da je Slovencev 1.167.300.

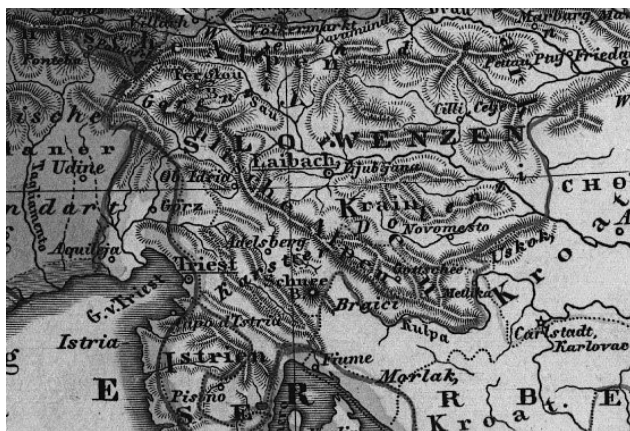
V atlasu je objavljena še Karta 9: *Deutschland, Niederlande, Belgien und Schweiz: National, Sprach, Dialect Verschiedenheit* (Berghaus 1848: Nr. 9), na kateri je označeno slovensko govorno področje. Jezikovne meje so enake kot na Karti 10, naselbinsko zemljepisno lastno ime za Slovence je v nemščini zapisano kot *Slowenzen*, kraji na označenem slovenskem govornem področju pa so zapisani dvojezično v nemščini in slovenščini. Radgona je uvrščena v nemško

govorno področje, zato je zapisana le v nemščini (Radkersburg), dvojezični pa so npr. zapisi Klagenfurt – Celjovec, Marburg – Mariburk, Pettau – Ptuj, Friedau – Ormož, Cilli – Celje, Laibach – Ljubljana. Novo mesto (Novomesto) in Metlika sta zapisana samo v slovenski obliki, tako kot tudi prebivalci Gorenjci (Gorenzi) in Dolenjci (Dolenzi).

Völker-Tafel.			
I. Germanen und zwar Deutsche mit 5 Mundarten.		D.	7.283.000
II. Slawen			17.033.000
1. Tschechen, Morawen und Slowaken		SL.	7.229.300
2. Polaken, Polen oder Lechen		POL.	1.374.600
3. Klebrussen, Russischen, Finken, Ruthenen		R.	2.222.400
4. Illyro-Serben			4.604.600
a) Serben (Schaaken u. Rußen)		Sn.	2.224.600
b) Chorwaten (Kroatien)		Ch.	812.300
c) Slowenen (Wenden)			1.167.700
5. Bulgaren, verstreut in den ungarischen Ländern		B.	7.100
III. Gräco-Romanen			7.289.000
1. Italiäner und romanisierte Serben			5.183.000
2. Walachen (Rumel) u. Kinnaren			2.106.000
3. Franzosen, verstreut in den deutsch, u. ungarisch. Länd.			6.000
4. Griechen, Siegelichen		F.	6.100
IV. Albaner, - Cimmäner an der unteren San			2.500
V. Armenier in 3 Niederlassungen in Steinhütten		Ar.	16.500
VI. Hindus, - Mysianer verstreut			128.000
B. FINNEN: VII. Magyarern, oder Ungarn, nebst den Sachlern			9.810.400
C. SEMITEN: VIII. Juden, verstreut in der ganzen Monarchie			475.000
D. TURKEN: IX. Osmanen verstreut in den ungarischen Ländern			3.000

Gest. v. W. Behrens, Shr. v. Fr. im Baumgarten.

Prikaz Slovencev na kartah in zemljevidih sredi 19. stoletja dokazuje, da so v pomlad narodov leta 1848 vstopili kot narod, ki je bil v Evropi znan in priznan. Slovensko poimenovanje za narod se je uveljavilo tudi v nemških zapisih (*Slowenen*), na Tablo narodov pa so bili Slovenci uvrščeni kot samostojna narodna enota južnoslovanske skupino, medtem ko so bili npr. Slovaki še vedno obravnavani kot Čehi in Moravci.

Država in slovenski jezik

Slovenščina je stopila na prizorišče javne rabe, tako kot številni drugi evropski jeziki, v bogoslužju, kjer je pri protestantih nadomestila latinščino in s tiskanimi knjigami v 16. stoletju. Raba je vzpodbudila tudi skrb za jezik, poleg knjig za versko rabo so bile napisane prve slovnice in prvi večjezični slovarji. V 17. stoletju se ta razvoj ni premočrtno nadaljeval. Osrednjo vlogo v znanosti in višjem izobraževanju je ohranila latinščina in njeno znanje se je izboljševalo ter je bilo na višji ravni kot v 16. stoletju. Latinščina je bila učni jezik na protestantskih in katoliških gimnazijah ter univerzah, nemščina pa takrat, razen v vsakdanji rabi in v administraciji, še ni imela posebnega položaja – na dunajski univerzi je bila kot študijski predmet uvedena »šele« leta 1753, prvi profesor pa je bil Slovenec Žiga Popovič, rojen v Arclinu pri Celju, ki je na Dunaju predaval do leta 1766 (Wikipedija 1, Wikipedija 2). Slovenski jezik ni dobil take priložnosti. Slovenci so leta 1773 ob ukinitvi jezuitskega reda nekako izgubili korak s časom, saj so vse nekdanje latinske jezuitske šole postale nemške. Nekoliko bolje so sledili ukazu Marije Terezije, ki je začela uvajati obvezno šestletno osnovno šolanje. Najpomembnejši učbenik je postal Veliki katekizem leta 1777, ki ga je Marija Terezija ukazala prevesti tudi v slovenščino. Na zahtevo ljubljanskega škofa Herbersteina je delo opravil Jurij Japelj leta 1779, malo pred njim pa je spomladi istega leta izšel tudi katekizem *Izvrleci tega velikiga katekizma z uprašajnamu odgovorami*, ki ga je Janez Nepomuk Edling (1751–1791) posvetil cesarici, škof Herberstein pa ga je iz jezikovnih razlogov umaknil, ko je sredi leta 1779 izšel Japljev prevod (Hofinger 1937: 225).

Za kulturno zgodovino Slovencev je zelo pomemben tudi prvi prevod patenta Marije Terezije v slovenščino leta 1749 (Rajšp 2007: 67), saj je to formalni začetek slovenskega uradnega jezika – patente, čeprav ne vse, so nato nepretrgano prevajali v slovenščino.

Zdi pa se, da v slovenski zavesti ni dovolj zasidran eden izmed najpomembnejših dogodkov, ki so povezani z javno rabo slovenskega jezika. Tako rekoč spregledano ostaja, da je 4. marca 1849 slovenščina postala eden izmed uradnih jezikov Monarhije. Cesar Franc Jožef I. je takrat z odlokom določil »da se bo državni zakonik in vladni list v vseh po deželah navadnih jezikih izdajal« (Uvod 1849: II), to pa je bila podlaga za odlok o desetih jezikih v državi, v katere se prevajajo državni in deželni zakoni. V izvedbenem aktu odloka sta ministra za notranje zadeve grof Franc Stadion in justični minister Aleksander Bach določila deset uradnih jezikov:

»1. nemščina, 2. italijanščina, 3. madžarščina, 4. češčina (ki je veljala tudi za Moravane in Slovake), 5. poljščina, 6. ukrajinščina, 7. slovenščina, 8. srbsko-ilirski jezik s cirilico, 9. srbsko-ilirski jezik z latinico in 10. romunski (moldavo-valaški) jezik.« (Uvod 1849: VI)

Država je slovenščino tako »vsilila« kot enoten jezik vseh Slovencev. Usmeritev, da so »vsja ljudska plemena (Volksstämme) enakopravna in vsako ljudsko pleme ima neprekršljivo pravico do varovanja in nege svoje narodnosti in jezika«, je zarisala (kjer je bilo to mogoče) nove sodne in upravne meje po jezikovni ločnici. Minister Aleksander Bach je zaslužen, da je postala nemško-slovenska jezikovna meja na Štajerskem okrožna in sodna meja (čeprav nekoliko v škodo Slovencev). Slovenščina je bila pomembna za državne organe, kar kaže npr. zapis ob ustanovitvi deželnega sodišča v Celju, ki je bilo ustanovljeno »za obseg dosedanjega Celjskega okrožja in skoraj izključno s Slovenci (Vendi) poseljeni del Mariborskega okrožja, s sedežem v Celju«. (Vilfan 1988: 168) Šlo je za potrditev slovenske nacionalnosti v avstrijski državi, saj je »i/zbira tega mesta, v katerem se nahaja največje zastopstvo slovanske narodnosti, za sedež deželnega sodišča, nujna posledica načela enakopravnosti narodnosti«. Čeprav so v internih aktih takrat še označevali Slovence za *Wenden*, pa so pri objavi deželnega sodišča Celje na prvem mestu uporabili oznako *Slovenen*, v oklepaju pa so dodali pojasnilo *Wenden* (Vilfan 1988: 168). Slovenski nacionalni boj se s tem seveda ni zaključil, vendar so Slovenci dobili državno priznano možnost za lastno nacionalno uveljavitev in so to nalogo tudi uspešno opravili.

Glavni junak tega znamenitega jezikovno-političnega in kulturno-zgodovinskega dogodka je bil nedvomno Franc Miklošič, vendar pa ga Slovenci zaradi tega nismo nikoli primerno častili. Miklošič je bil prvi prevajalec Državnega zakonika in v njem se je v resnici uveljavil enotni slovenski knjižni jezik, dokončno pa se je potrdila tudi pisava gajica. Njegovo delo je nadaljeval Matej Cigale, ki je bil imenovan za uradnega prevajalca. K enotnemu knjižnemu jeziku je država pripomogla tudi s tem, da je Janežičevo slovnico enotnega slovenskega jezika iz leta 1854 predpisala za državni učbenik.

Slovenci so doživeli v Dajnkovem času dotlej nesluten razvoj. Pomlad narodov so leta 1848 dočakali kot obče znan evropski narod, ki je imel izvirno slovensko ime *Slovenci* in nemško različico *Slowenzen*, *Slovenen*, hkrati pa so bili tudi geografsko prepoznavni na takratnih zemljevidih. Prizadevali so si za poenotenje slovenskega knjižnega jezika. Dajnko se je v jezikovno dogajanje neposredno vključil s prevodom katekizma, s svojo slovnico (1824) in pisavo dajničico. Njegovi jezikovni pogledi niso bili sprejemljivi za vse Slovence, kljub temu pa so bili v tistem času zelo pomembni za dvig narodne in jezikovne samozavednosti Slovencev med Dravo in Muro (Jesenšek 2015: 125).

Čeprav se zdi, da je bil po letu 1849 potisnjen na rob dogajanja in se je tudi sam tako počutil, je potrebno razumeti njegov pogled na jezik in se zavedati, da so ga »ultraslavisti« in »panslavisti« krivično napadali v ljubljanskih in graških časopisih in mu povsem neutemeljeno očitali, da je »neprijatelj slovanskega ljudstva (Slavenvolkes)« (Glonar 1915: 53). Dajnko je težko sprejemal mejo med

Sekovsko in Lavantinsko škofijo, saj je zaradi nje veliko Slovencev ob Muri bilo priključenih graški – nemški škofiji. Glede jezika je bil stvaren (Jesenšek ur. 1998) in je zahteval, da se slovenski otroci v šoli naučijo tudi osnov nemščine, ki je bila takrat državni jezik. Cesarstvo in monarhijo je sprejemal za državo, v kateri živijo tudi Slovenci, zato do nje ni bil sovražno razpoložen – Marija Terezija je npr. skrbela tudi za izobraževanje v slovenščini, pomembna zagovornika slovenskega izobraževanja sta bila tudi duhovnika in visoka državna uradnika Lorenz in Jüstel, ki ju je spoznal v Gradcu.

Tudi ustanavljanje slovenske škofije je bil od cesarja Jožefa II. naprej državni projekt. Kasnejši ljubljanski škof Avguštin Gruber je še kot uradnik na Dunaju zapisal, da »pripada pravica urejanja škofijskih meja od najstarejših časov krščanske cerkve kroni, tako ravna cesar tudi v primeru urejanja škofijskih meja v Notranji Avstriji. Sveti sedež je informiral o nameravanih spremembah in ga bo tudi obvestil o definitivni regulaciji diecez«. (Bastgen 1914: 100.) Pri urejanju škofijske meje so imeli odločilno besedo svetovalci škofje in duhovniki, celovski škof Aueršperg, svetovalca Lorenz in Jüstel, predvsem pa salzburški nadškof Maksimilijan Tarnoczy, zadnji pobudnik preureditve cerkvenih meja na Štajerskem in Koroškem, ki je za to tudi osebno potoval k papežu v Rim. Pomembno besedo pri uresničitvi predloga o novi razmejitvi je imel še štajerski deželni predsednik Michael Karl Maria Graf von Strassoldo-Graffemberg (1798–1873). Zavrnil je nemško-štajerske nasprotnike nove škofijske meje, ki so sicer pravilno menili, da bo škofijska meja deželo razdelila na slovenski in nemški del. Prav nenavadno je, kako negativno je v slovenski zgodovini označen avstrijski notranji minister Aleksander Bach,³ ki je novo okrožno in sodno podobo Štajerske določil glede na nemško-slovensko jezikovno mejo, čeprav nikjer drugje v avstrijskem delu monarhije pri določanju mej ni upošteval jezikovnih razmer.

Zaključek

Martin Luter je v govorih omizju označil Slovane (Lužiške Srbe) kot najslabše med vsemi narodi *pessima omnium natio* (Kaufmann 2015: 48), ker »med njimi mrgoli hudičev«. Slovenci in Slovani so se mu zato maščevali in so te hudiče izgnali na Nemško ter jih velikokrat enako ocenjevali. V prvi polovici 19. stoletja pa je bilo pod dunajsko krono neizmerno veliko sodelovanja za korist Slovencev. Bernhardi, Šafarik, Tarnoczy, Strassoldo itd. so ob Francu Miklošiču odločilno promovirali Slovence v Evropi in jim omogočili, da so v sožitju z drugimi narodi popestrili ustavno življenje z volitvami ter tako soustvarjali novo stvarnost, tudi

³ Prim. Trdinovo povest Bachovi huzarji in Iliri, ki je izšla v *Ljubljanskem Zvonu* leta 1903.

nova nasprotja in nove, dotlej neznane rešitve, ki so jih na slovenskih tleh pred pomladjo narodov uspešno razširjali narodno zavedni slovenski duhovniki, med katere Peter Dajnko nedvomno spada.

Literatura

AZ, 1844 = *Allgemeine Zeitung* (27. 9. 1844).

DVS, 1840 = Die slawische Völker und ihr Verhältniß zu Deutschland. *Deutsche Vierteljahrschrift*, 1840.

Hubert BASTGEN, 1914: *Die Neuerrichtung der Bistümer in Österreich nach der Säkularisation*. Wien: Verlag der Buchhandlung Ambr. Opitz' Nachfolger,

Heinrich BERGHAUS, 1848: *Physikalischer Atlas oder Sammlung von Karten auf denen die hauptsächlichsten Erscheinungen der anorganischen und organischen Natur nach ihrer geographischen Verbreitung und Vertheilung bildlich dargestellt sind*. Zweiter Band. Gotha: Verlag von Justus Perthes.

Karl BERNHARDI, 1844: *Sprachkarte von Deutschland*. Cassel: Bohné. (Carte linguistique de l'Allemagne).

Teodor DOMEJ, 1999: Jezikovna meja na Koroškem ob koncu osemnajstega stoletja. *Vilfanov zbornik. Pravo, zgodovina, narod*. Ur. Vincenc RAJŠP, Ernst BRUCKMÜLLER. Ljubljana: Založba ZRC. 363–374.

Josip GLONAR, 1915: Literarni odnošaji med štajerskimi Slovenci in Nemci v predmarčni dobi III. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 13/1, 40–61.

Joseph Vincenz HAEUFLE, 1846: *Sprachenkarte der österreichischen Monarchie samt erklärenden Übersicht der Völker dieses Kaiserstaates, ihrer Sprachstämme und Mundarten, ihrer örtlichen und numerischen Vertheilung*. Pest: in Commission bei Gustav Emich.

Žiga HERBERSTEIN, 1557: *Moscovia der Hauptstat in Reissen*. Durch Herrn Sigmunden Freyherrn zu Herberstain Neyperg vnd Guetenhag Obristen Erbeamrer vnd öbristen Erbtruckhsessen in Kärntn Römischer zu Hungern vnnd Beheim Khü. May. etc. Rat Camrer vnd Presidenten der Niderösterreichischen Camer zusammen getragen. Getruckt zu Wienn in Oesterreich durch Michael Zimmermann.

Johannes HOFINGER, 1937: *Geschichte des Katechismus in Österreich von Canisius bis zur Gegenwart mit besonderer Berücksichtigung der gleichzeitigen gesamtdeutschen Katechismusgeschichte*. Innsbruck Leipzig: Rauch.

Marko JESENŠEK, 2015: Dajnkov pomen pri oblikovanju enotnega slovenskega knjižnega jezika. *Poglavja iz zgodovine vzhodnoštajerskega jezika*. (Zora 110). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnost, Filozofska fakulteta. 121–128.

Marko JESENŠEK (ur.), 1998: *Dajnkov zbornik*. (Zora 3). Maribor: Slavistično društvo Maribor.

Ludvik KARNIČAR, 2021: Predgovor. *Rojevanje slovenskega diplomatskega jezika. Janez Nepomuk Primic in njegovi Listi*. (Studia diplomatica Slovenica – Fontes 4). Ur. Janez Šumrada. Celovec: Mohorjeva. 7–12.

Thomas KAUFMANN, 2015: Luthers Judenhass im Kontext anderer Feindseligkeiten. *Antisemitismus und andere Feindseligkeiten: Interaktionen von Ressentiments*. Hg. Katharina Rauschenberger. Frankfurt, New York: Campus Verlag. 29–50.

Joseph Carl KINDERMANN, 1789–1797: *Die Provinz Innerösterreich oder die Herzogthümer Steyermark, Kärnten, Krain, die Grafschaften Görz und Gradisca und das deutsch-österreichische Litorale*. 12 Kartenblätter. Graetz: Franz Xaver Miller.

Vasilij MELIK, 1986: Ilirske province v slovenski zgodovini. *Zgodovinski časopis* 40/4, 423–429.

Oesterreichische Blätter für Literatur und Kunst, III. Jahrgang, Nr. 72, 16. Juni 1846. (OeBLK 1846)

Abraham ORTELIUS, 2007: *Theatrum Orbis Terrarum*. Gedruckz zu Nuermberg durch Johann Koler anno MDLXXII. Mit einer Einführung und Erläuterungen von Ute Schneider. Diese Ausgabe des Theatrum Orbis Terrarum basiert auf einem Original der Klassik Stiftung Weimar/Herzogin Anna Amalia Bibliothek. Die Karten und Bilder sind in Originalgröße reproduziert, die Texte wurden für diese Ausgabe verkleinert. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Bernard RAJH, 1998: *Dajnkovo berilo*. (Zora 4). Maribor: Slavistično društvo Maribor.

Vincenc RAJŠP 1999: Karte ob novi razmejitvi škofij na področju Notranje Avstrije v času cesarja Jožefa II. *Vilfanov zbornik. Pravo, zgodovina, narod*. Ur. Vincenc Rajšp in Ernst Bruckmüller. Ljubljana: Založba ZRC. 341–362.

Vincenc RAJŠP, 2006: Mesto Maribor na poti do škofijskega sedeža. *Studia Historica Slovenica* 6/2–3, 343–360.

Vincenc RAJŠP, 2007: Uveljavljanje slovenščine kot poslovnega jezika v času Marije Terezije in Jožefa II. Patenti v slovenskem jeziku. *Wiener slavistisches Jahrbuch* 53, 67–72.

Pawel Josef ŠAFAŘIK, 1842: *Slowanský Národopis*. W Praze: Nákladem Wydawaele.

Wilhelm STICKER, 1845: *Die Verbreitung des deutschen Volkes über die Erde*. Leipzig: Gustav Mayer.

Janez ŠUMRADA (ur.), 2021: *Rojevanje slovenskega diplomatskega jezika. Janez Nepomuk Primic in njegovi Listi*. (Studia diplomatica Slovenica – Fontes 4). Celovec: Mohorjeva založba.

Sergij VILFAN, 1988: Organizacija sodišč leta 1849 in narodnostne meje (zlasti na Štajerskem in Koroškem). *Zgodovinski časopis* 42/2, 165–188.

UVOD, 1849 = *Vvod k občinnému državnému zákoniku in vladnmu listu Avstrijskiga cesarstva / Einleitung zu dem allgemeinen Reichs-Gesetz- und Regierungsblatte für das Kaiserthum Oesterreich*. Na Dunaju: C. Kr. Dvorna in državna tiskarna.

WGW = *Wien Geschichte Wiki*. Augustin Hirschvogel. https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Augustin_Hirschvogel

WIKIPEDIA 1 = Johann Siegmund Valentin Popowitsch (slowenisch *Janez Žiga Valentin Popovič*). Wikipedia. Die freie Enzyklopädie. https://en.wikipedia.org/wiki/Johann_Siegmund_Popowitsch

WIKIPEDIA 2 = Janez Žiga Valentin Popovič (nemško *Johann Siegmund Valentin Popowitsch*). Wikipedija. Prosta enciklopedija. https://sl.wikipedia.org/wiki/Janez_%C5%BDiga_Valentin_Popovi%C4%8D

Zusammenfassung

DIE SLOWENISCH-DEUTSCHE SPRACHGRENZE IM RAUM RADGONA ZU DER ZEIT DAJNKOS

Peter Dajnko lebte in einer Zeit, in der sich staatliche, kirchliche und Gerichtsgrenzen sowie die gesellschaftliche Ordnung stark veränderten (vom Feudalismus zu einer neuen Verfassungsära, einer Ära der Wahlen und politischen Unruhen, einer Ära nationaler Durchsetzung und Nationalismen). Dajnko verteidigte die nationale Toleranz auf der Grundlage des Grundsatzes, dass ein guter Gedanke für das slowenische Volk auch einen guten Gedanken für alle anderen Völker fördert. Er strebte nach der Bildung seiner slowenischen Landsleute und befürwortete daher den Unterricht in Slowenisch und Deutsch – er war davon überzeugt, dass die Slowenen dadurch geeignete Grundlage für eine weitere Ausbildung oder einen sozialen Aufstieg erhalten würden. Slowenen im Kaiserreich Österreich müssen ihre Muttersprache (Slowenisch) und die Staatssprache (Deutsch) gut beherrschen, denn nur dann können sie gleichberechtigt am öffentlichen Leben teilnehmen.